

TASAVVUF VE SAFEVÎLER DÖNEMİNDE SÛFÎ KELİMESİNİN ANLAMINDAKİ AŞAMALI DEĞİŐİŐİM*

Yazan: Hüseyin MİRJAFARİ

Çeviren: Sağıp ATLI**

ÖZET

Safevî hanedanlığının tarihi, üç devreye ayrılabilir:

- Dinî devre
- Dinî-Siyasî devre
- Siyasî-Millî devre

İran'da sûfilüğün liderlerinden olan Şeyh Sâfi ve oğlu Şeyh Sadreddin, Sünnî idiler. Şeyh Sâfi'nin torunu Hoca Ali, Şüliğe karşı temâyül gösteren ilk kişi oldu. Hoca Ali'nin müridleri ise Şülikte daha da ileri giderek Sünnîlere karşı cihad ilan ettiler. Böyle bir cihadda Şah İsmail'in babasıyla büyük babası öldürüldü ve Şah İsmail sûfilerin lideri oldu.

I. Şah İsmail (807-930/1502-1524) zamanında ona tâbi olan herkese "Kızılbaş" denildi ve sûfi ünvanı Rumlu, Şamlı, Kaçar gibi kabileler arasındaki bazı gruplara verildi. Her sûfi topluluğun başına "Halife", bütün sûfi toplulukların başkanlarına da "Halifetü'l-Hulefa" denildi.

Dinî duyguları kullanan Safevî şahları, büyük kuvvet ve iktidar sağladılar. Safevî ülkesini gezen bazı Avrupalı seyyâhlar bu hususu belirttiği gibi Safevî tarihçileri de aynı kanaati ifade etmektedirler.

Sûfilerin ülkede sahip oldukları kuvvet ve itibar tedricen azalmaya ve gerilemeye başlamıştır. I. Şah Abbas (995-1038/1587-1629) zamanında idarede ufak bir grup hâline düştüler ve vazifeleri Şah'ın emrini yerine getirmekten ibaretti. I. Abbas'ın bunlara karşı ilgisiz tutumu yüzünden iyice zayıf duruma düşmüşlerdir.

* Bu makalenin orijinali için bkz: Hüseyin Mirjafari, "Sufism and Gradual Transformation in the Meaning of Sufi in Safavid Period", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (Ord. Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı), Sayı: 32, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, Mart 1979, s. 157-166.

** Arş. Gör., Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, MANİSA.

Sûfilerin, Safevî hanedanı nezdindeki itibarını kaybetmesinden sonra Şîî mollalar Safevî sarayında etkili oldular ve sûfiler, Safevîler'in düşmanı olarak kabul edilmeye başlandı.

Şah Sultan Hüseyin zamanında bu daha ileri bir safhaya ulaştı; bütün Sûfî liderler İsfahan'dan sürüldü ve büyük Şîî mücâhid Molla Muhammed'in dinî tesiri bütün ülkeye yayıldı.

Sûfilerin ülkede yayıcısı olan Safevîlerin daha sonra onun gerilemesine ve ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmaları dikkate değer bir husustur.

GİRİŞ

Safevî hanedanlığının tarihi, üç devreye ayrılabilir:

- a. Dinî devre
- b. Dinî-Siyasî devre
- c. Siyasî-Millî devre

Tasavvufa olan bağlılıkları dolayısıyla en büyük sûfî ailelerinden biri olan Safevî ailesinin mensuplarından Şeyh Sâfiyüddîn kayda değer bir şöhret kazandı. Şeyh Sâfi, Şeyh Zâhid Gilanî (ö. 694/1296) tarafından tasavvufun Horasan mektebini takip etmesi için yönlendirilmişti.¹

Hem Şeyh Sâfi hem de onun oğlu Şeyh Sadreddîn, sûfliğin birer lideri oldukları gibi Sünnî itikâdının da sadık birer takipçisidiler.²

Şeyh Sâfi'nin torunu Hoca Ali, ailesinde Şîîliğe temayül gösteren ve Şîîliği kabul eden ilk kişi olmasına rağmen, onun bu mezhebe temayülü çok güçlü değildi.

Hoca Ali'nin müritleri, onun 831/1457 tarihinde Filistin'de vefat etmesinden sonra Şîî mezhebini esas itibarıyla benimsemeye başladılar.

Hoca Ali'nin takipçileri Şîîlik tasavvurunu o kadar genişlettiler ki, liderlerinin, Tanrı'nın bir yansıması olduğunu ve O'nun sıfatlarını sergilediğini düşünüyorlardı.

Yeni itikadın ileri gelenleri bu aşırılığın etkisi altında başta Sünnîler olmak üzere diğer dinlerin mensuplarına da çok gaddarca davranmaya başlayıp onlara karşı cihad ilan ettiler ki bu cihad esnasında Şah İsmail'in büyük babası Şeyh Cüneyd ve babası Şeyh Haydar da müridleri gibi öldürüldü. Hayatının ilk yıllarını

¹ J.S. Trimingham, *The Sufi orders in Islam*, Oxford 1971, s. 100; aynı kaynakta onun soy ağacını da bulabilirsiniz, s. 30-31.

² Şeyh Sâfi'nin Şâfi Sünnî taraftarı olduğunun ilk kanıtı Hamdullah Müstevfi'nin, Şeyh Sâfi'nin ölümünden beş yıl sonra Erdebil ziyareti esnasında yazdığı "*Nüzheti'l-kullûb*" (Tahran 1956, s. 92.) adlı kitabında bulunmaktadır. O, Erdebil nüfusunun büyük çoğunluğu hem Sünnî itikadının Şâfi mezhebine mensup hem de Şeyh Sâfi'nin müridi olduğunu ifade etmektedir. Aynı konuyla ilgili olarak bakınız:

a. Şah'ın müridlerinden birisi olan İbn Bezzaz Erdebili, "*Safvetü's-sâfi*" adlı kitabında (Bu kitabın bir yazma nüshası Ayasofya Kütüphanesi, No: 2123, Bölüm: 464'te bulunmaktadır.) Şeyh Sâfi'nin Şâfi mezhebini benimsediğini belirtiyor. Aşağıdaki kaynaklarda şahın benimsediği inançla ilgili bilgilere yer vermektedir:

b. Ahmad Kasravi, *Şaikeb Safiand bis Clan*, Tahran 1948.

c. Z.V. Togan, *Sur Porigine de Safavides, Melanges Louis Massignon*, III, Dams 1957.

d. *Die Safaviden*, Saeculum 1953.

gizlenerek ve ölümlerden kıl payı kurtularak geçiren Şah İsmail, ilerleyen yıllarda sûfîlerin ruhanî lideri oldu.³

Safevî zümresi Şiîliği kabul ettiğinde sûflük de önemini kaybederek sadece zahiren ve itibarî bir mânâda kullanılır oldu. Bunun nedeni, sûfliğin temelini oluşturan “Tanrı ve insanın bir olduğu” teorisini Şiîliğin reddetmesiydi.

Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar’ın taraftarıyla onların ordularını oluşturanlara “*sûfîler*” dendi. Birçok tarihî kaynak Sultan Haydar’ın, diğer inanç sahiplerinden ayırt edilebilmeleri için, sûfî Türkmen taraftarlarına Şiîliğin on iki imamını temsilen on iki dilimli kızıl taç giymelerini emrettiğini ve onlara itibarlı “*Kızılbaş*” ismini bahsettiğini bildirmektedir.

Kızıl tacın “*Tac-ı Haydarî*” olarak adlandırılmasına rağmen Safevî dönemini inceleyen tarihçiler, Safevî zümresinin ortaya çıkmasından önce de bazı sûfî grupların on iki veya yirmi dilimli taclar kullandığına dair kanıtların var olduğuna inanmaktadır.⁴

Safevîler zamanında takılan on iki dilimli tacın, alelâde bir başlık veya on iki imamı simgelemediği, aynı zamanda kendilerini dünyevî hayattan soyutlayan sûfîlerin bir sembolü olduğu da anlaşılmaktadır. Bu nedenle “*Külâh-ı Fakîr*” ya da “*Külâh-ı Fakîr*” ifadeleri aslında “*yüce gönüllülük veya tac-ı istiğna*” anlamına gelmektedir. Eğer bir kişi 12 dilimli külâhı giydiyse onun maddî dünyayı terk etmiş ve manevî dünyaya talip olduğu kabul edilirdi. Bu sembolizmin önemine inanan Şeyh Haydar, takipçilerine sûfî olmalarını ve doğru olmaktan başka hiçbir şey olmalarını tavsiye etmiştir.

Akkoyunlu sarayının tarihçilerinden Fazlullah Hunci-İsfahani (ö. 926/1520), kitabı “*Tarih-i Alem-Ara-yı Eminî*”de “*terk*” kelimesinin bütün ihtiyaçlar, dünyevî refah ve maddî zenginlik arzularından vazgeçmek ve insanın kendisini cismanî hayattan mahrum bırakması anlamına geldiğini bildirmektedir. Kitabında kendi babasından, “*Babam Ruzbîhan, ecdadının sahib olduğu mevkiyi reddedip (Yüce gönüllülük Tacını) tekrar yerine koydu ve münzevî bir şekilde yaşadı.*” şeklinde bahsetmektedir.⁵

Fazlullah, kitabında Safevî zümresinin lideri olan Şeyh Sâfî’nin riyazetine ve kulluğuna değinmiş ve Sultan Muhammed Olcaytu’nun, şeyhi bir eğlence meclisine davet etme hikâyesini de anlatmıştır ki, Şeyh bu daveti, Sultan Muhammed Olcaytu’nun hem politikalarını ve mal edinmesini hem de “*Tac-ı Terk*” yerine “*Sultanlık Tacı*”na tamahkârlık göstermesini eleştirdiği bir mektupla reddetmiştir.

“*Tac*” kelimesi, Şah Nimetullah Veli tarafından yazılan “*Tâc-Nâme*”de şu şekilde açıklanmıştır: Her taçta on iki tane dilim vardır. Bunlardan her biri on iki

³ Laurence Lockhart, *The Fall of the Safavi Dynasty and the Afghan Occupation of Persia*, Cambridge 1958, s. 15-19.

⁴ 14. yüzyılda Sultan Üveys Celayir’in zamanında yazan ve Şirvan Şahı Keykavus İbn Kubad (744-45/1343-44) tarafından Şirvan’a davet edilen yazar Arif Erdebili, “*Ferhad-name*” (Bu eserin tek yazması Ayasofya Kütüphanesi’nde bulunmaktadır.) adlı kitabında başlarına, üzerinde on iki tane dilim olan kızıl başlık takan bir grup insanın olduğunu yazmıştır. O, yırtık pırtık güzel bir elbise giymiş ve başına da on iki dilimli tac takmıştır. (Muhammed Ali Tarbiat, *Azərbaycan Scholars*, Tahran 1936, s. 251-2.)

⁵ Fazlullah Hunci-İsfahani, *Tarih-i Alem-Ara-yı Eminî*, Eserin bir nüshası: Fatih Kütüphanesi, İstanbul, No: 4431, s. 89.

istinkâfî ya da on iki matlubu temsil etmektedir. Bir sûfî bu on iki şerden sakınmalı ve bu on iki hayrı istemelidir.

Sakınılması gereken on iki istinkâf şunlardır: 1. Kıskançlık, 2. Kindarlık, 3. Öfke, 4. Kin, 5. Kendini beğenmişlik, 6. Yersiz yere itiraz etmek, 7. Bencillik, 8. Şehvet düşkünlüğü, 9. İnsaniyetsizlik, 10. Oburluk, 11. Uyuşukluk, 12. Şeytanlık.⁶

Şeyh Haydar'ın ölümünden sonra “Kızılbaş” kelimesi onun bütün takipçileri ve Safevî zümresinin sûfilerine atfedildi ve böylece “Kızılbaş” kelimesi “sûfî” kelimesi ile eş mânâda kullanılır oldu.

Tarihî kaynaklardan anlaşılıyor ki, Şeyh Haydar'dan önce başlarının etrafına bir parça kızıl destar saran insan toplulukları mevcuttu. Bu kızıl destar, onları görenlerin kalbinde korkuya neden oluyordu. İslam tarihinde başına ilk kez kızıl bir destar bağlayan kişinin Uhud Savaşı'ndaki sahabelerden biri olduğu ve bu kişinin hayatını Resulullah'a vakfettiği söylenir.⁷

İslâmî kaynaklar Hazreti Muhammed'in damadı Hazreti Ali'nin, Hayber Savaşı'nda başına, savaşa hazır olduğunu, düşmanlara karşı ciddiyetini ve kaçmaya değil ölmeye hazır olduğunu simgeleyen kızıl bir destar bağladığını kaydederler. Bu kararlılığının sonucu olarak Hazreti Ali, Hayber Kalesi'nin fethini başarmıştır.⁸

Yukarıdaki referansların doğruluğunu kabul eden Türk tarihçisi Ziya Şakir, Şeyh Haydar'ın Ebu Dücaneyi ve Ali'yi anmak için kızıl destar taktığını ifade etmekte ve ilerleyen yıllarda babasının ve büyük babasının düşmanlarından intikam alacağını ve sonunda onların davası uğrunda memnuniyetle öleceğini söylemektedir. Şeyh Haydar, ordusunun cesaretini, inancını ve intizamını daha fazla artırabilmek amacıyla herkese kızıl destar takmalarını emretmişti.⁹

Şeyh Haydar'ın bu destarı ordusuna taktırmasının nedeni, bu sayede ordu üyeleri ve sûfiler arasındaki manevî güç ve inancın artmasını sağlayabilmek ve onlara İmam Ali'nin gittiği yolu göstermekti.

Şah İsmail'in hükümdarlığının başlangıcında onun müritleri ve zahitleri Sûfiler olarak adlandırıldılar. Sonuç olarak Şah İsmail'in ismi ve ünü hem Avrupa ülkelerindeki siyasal çevrelere hem de İran ve “Büyük Sûfî” olarak isimlendirilen Şah İsmail hakkındaki bilgileri yayan seyyahlar ve elçiler sayesinde dünyanın farklı kesimlerine yayıldı.

Sûfî ismi, bu hanedanın sonuna kadar bütün Safevî hükümdarlarının dönemleri boyunca öyle ya da böyle varlığını sürdürmüştür.

I. Şah İsmail zamanında (907-30/1502-1524), onun takipçileri ve ordu mensupları “Kızılbaş” olarak anılırken sûfî ünvanı, çoğunluğu Rumlu, Şamlı ve Kacar aşiretlerine mensup şöhretli eski sûfiler ve Safevî zümresinin müritleri gibi

⁶ Bu konuda şu makaleye bakınız: Firouz Mansouri, “A Research on Quizilbash”, *Tarih Araştırmaları Dergisi (Barrasiba-yı Tarib-i)*, Tahran, No: 59, s. 148.

⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, Mısır 1938, Vol II, s. 106.

⁸ ibid., Vol II, s. 148.

⁹ Ziya Şakir, *Mezhepler Tarihi*, İstanbul (tarihi belli değil), s. 95.

sınırlı sayıdaki bir grup insana veriliyordu. Şah, hem komutan hem lider olmasının yanısıra “*Mürşid-i Kâmil*” ünvanına da sahipti.¹⁰

Her sûfi aşiretinin lideri “*Halîfe*” olarak adlandırılır ve bütün sûfi aşiretlerinin lideri de “*Halîfetü'l-hulefa*” adını alırdı. Çünkü lider, mürşid-i kâmilin vekili olduğu için onun konumunun hem manevî hem de dünyevî açıdan çok önemli olduğu kabul edilirdi.

Bu makam çoğunlukla Rumlu kabile liderleri tarafından işgal ediliyordu ki Şah Tahmasb (930-984/1524-1576) ile II. Şah İsmail'in (984-985/1576-1577) halîfetü'l-hulefası olan Hüseyin-kuli Han da bu aşiretten gelmiştir.¹¹

Hüseyin-kuli Rumlu'nun ölümünden sonra halîfetü'l-hulefa makamına Bulgar-Halife geçti. Bu ikincisinin de Rumlu aşiretinden olduğu söylenir. Askerî ve idarî makamların yanısıra halîfetü'l-hulefa makamını dolduran diğer Rumlu kabile büyükleri ise şunlardır: Nur Ali Halîfe Rumlu¹², Sofiyân Halîfe Rumlu¹³, Muhammed-kuli Halîfe Rumlu¹⁴ ve Şah-kuli Halîfe Rumlu¹⁵.

Sûfilik mertebesine ulaşmanın temel şartı, mürşid-i kâmilin (şahın) emirlerine kayıtsız şartsız itaat etmeyi ve mürşid-i kâmilin rızası için hayatını vakfederek onun isteklerine mugayir hiçbir şey yapmamak bu inancın mümkün olan en düşük mertebesini oluşturuyordu.

Mürşid-i kâmile ya da şaha duyulan bu derin inanç ve bağlılığın sonucu olarak Safevî şahlarının bazıları kerâmet sahibi bir güce mâlik olmakla ünlendiler.

Safevîler zamanında İran'ı ziyaret eden birçok Avrupalı misyoner, kendileri bu inançların kaynağını tam olarak kanıtlayamasalar da, Safevî şahlarının kerâmetleri hakkında anlatılan hikâyeleri nakletmişlerdir. Şah İsmail'in ortaya çıktığı sıralarda İran'ı ziyaret eden muasır bir Venedikli, “*Şah İsmail'in sarayındakiler ve bütün adamları ona peygamber gibi davranıyorlar.*” diye yazmıştır.

1518'de Tebriz'de bulunan Venedikli bir tüccar; “*Şah İsmail adındaki bu sûfi lider, ülkesindeki bütün insanlar tarafından Tanrı gibi sevmekte ve kendisine perestîş edilmektedir. Şah İsmail tarafından desteklenip gözetileceklerine inanan askerler savaşa silahsız gitmektedirler.*”¹⁶ diye yazmıştır.

Şah Tahmasb'a Venedik elçisi olarak gönderilen Vincenzo D'Alessandri, insanların Şah'a karşı olan sevgi ve inançlarının inanılmaz boyutlarda olduğunu, ona yalnızca bir şah olarak değil aynı zamanda bir tanrı gibi perestîş ettiklerini, Onun Hazreti Ali'nin soyundan geldiğine ve yeniden dirilme gücüne sahip olduğuna inandıklarını ifade ediyor.¹⁷

¹⁰ Nasrullah Felsefi, *Zindagani-yi Şah Abbas-ı Ervel*, Tahran 1955-1962, (Bundan sonra “Felsefi” olarak verilecektir.) I, s. 181-2.

¹¹ İskender Bey Münşi, *Tarih-i Alem-Ara-yı Abbasi*, 2 sayı, Tahran 1955-1956, (Bundan sonra “TAAA” olarak verilecektir.) I-II, s. 201.

¹² Hasan-ı Rumlu, *Absenü't-tearih* (İlk dönem Safevîlerin bir kronolojisi.), Baroda 1931, (Bundan sonra “Hasan-ı Rumlu” olarak verilecektir.)

¹³ Hasan-ı Rumlu, s. 268-269.

¹⁴ TAAA, II, s. 882.

¹⁵ TAAA, I, s. 326.

¹⁶ *A Native of Italian Travels in Persia*, Çeviren: C. Gray, Londra 1873, II, s. 203-8-206.

¹⁷ *Ibid*, s. 223.

I. Şah Abbas'ın müneccimi olan Celeleddin Muhammed, kitabında Şah Abbas'ın kerâmetlerine değinmiş ve şunları yazmıştır: “*Şah Abbas çocukken Ali-kuli Han'ın annesinin süt gelmeyen göğsünü emmeye başladığında kadının memeleri aniden sütle dolmuştu.*”¹⁸

Celeleddin Muhammed aynı kitapta, Muhammad Mü'min İbn-i Mirza Arab Mogalled Mervî'nin beş yaşına kadar yürüyemediğini, annesinin onu Şah'a götürdüğünü ve Şah, onun sakat olan ayağına eliyle dokununca çocuğun aniden yürümeye başladığını yazıyor.¹⁹

Buna ilaveten Şah Abbas, Şeyh Sâfi'nin Erdebil'deki mezarını hacı olarak ziyaret ettiğinde türbenin kilitli olan çeşitli yerlerine dokunmasıyla kilitler aniden açılmış ve bunu gören herkes hayretler içinde kalmıştır.²⁰

Safevî şahlarının kerâmetlerinin olduğuna ilişkin bütün bu inançların kökeni, onların ruhanî ve batınî makamına karşı duyulan derin köklere sahip inançta bulunabilir.

Mürşid-i kâmile yalan söyleyenler veya ona itaat etmeyenler sûfiler tarafından ölümle cezalandırılırdı. II. Şah İsmail'in halifetü'l-hulefası olan Bulgar Halife (984-85/1576-77) Şah'a yalan söylediğinde aynı kaderi paylaşmış ve Şah'ın emri ile sûfiler tarafından tekmelenerek öldürülmüştü.²¹

Safevîler zamanında sûfilerin konumları ve onlara duyulan saygı kademeli olarak azaldı. Bu sınıfa artık “*sûfiler*” olarak adlandırılan sadece küçük ve özel bir grubun mensupları dâhildi. Onlar da I. Şah Abbas (995-1038/1587-1629) zamanında devlet kademesindeki çok önemsiz resmî görevlerde çalıştılar.

Safevî şahları, saraylarının muhafız görevlileri için sûfileri tercih ediyorlardı. Sûfilerden bir grup kralın özel korumasıydı ve ona her zaman eşlik edip onun bütün emirlerini icra etmek için hizmetinde bulunurlardı. Bunların sayısı hiçbir zaman 200-300'ü geçmedi ve görevleri Şah'ın emirlerini icra edip onun verdiği idam cezalarını infaz etmekte.

Sûfiler, kurbanlarını mürşid-i kâmilin gözü önünde kılıçla, teberle ya da tekmeyle öldürürler bazen de öldürdükten sonra kurbanlarının etlerini yerlerdi.²²

I. Şah Abbas sûfilerden, tahtan indirdiği babasının Şah Muhammed Hudabende (985-995/1578-1588) müridleri olduğu için nefret eder ve onlara güvenmezdi.²³

I. Şah Abbas'ın tavrı ve sûfilere karşı saygısız tutumu, onların toplum nazarındaki itibarını ve önemini öyle bir seviyeye düşürdü ki, Şah'ın ve hanedana ait sarayların muhafızlığından alınan sûfiler bina kapıcılığı, bekçilik ve cellâtlık gibi düşük pozisyonlara atandılar.

¹⁸ Celali-yi Müneccim, *Tarih-i Abbasi*, Tahran, Makek Kütüphanesi, No: 3762, bölüm 2a.

¹⁹ İbid. bölüm 200a.

²⁰ İbid. bölüm 238a-239b.

²¹ TAAA, I, s. 153.

²² Şeybak Han'ın cesedi Şah İsmail'e getirildiği zaman o, kılıçla sınırlı bir şekilde onun cesedine vurdu ve sûfilere onu yemelerini emretti (*Ravzatü's-Saferîyye*, Mirza Bey Cünabadi, Felsefi, I, 184.).

²³ I. Şah Abbas ve Kızılbaş liderler arasındaki düşmanlık hakkında daha fazla bilgi için bakınız: TAAA, I, s. 381-385.

Yukarıda bahsedilen muamelelere ve saygısızlıklara rağmen sûfiler Cuma geceleri ve tatillerde Halîfetü'l-hulefa'nın başkanlığında zikir ve sohbet halkaları düzenlemekten asla vazgeçmediler. Sûfilerin yiyecekleri ve kalacakları yerler şahın emriyle temin edilirdi. Toplum neznindeki saygıları ve kredileri aşarî düzeye inmesine rağmen, hâlâ şahın yakın adamları olarak görülürken toplumun büyük bir çoğunluğu tarafından manevî bir kutsallığa ve mertebeye sahip oldukları düşünülüyordu. İnsanların bir kısmı sûfilerin yiyeceklerinden alınacak bir ısırgan şifâ olacağına veya mide bulantısı ve sayrı hastalığına iyi geleceğine inanıyordu. Şah Abbas'ın sûfilerle arası iyi olmayıp onları nankör ve hilekâr olarak nitelese de onlara karşı görünürde saygılıymış gibi davranıyordu.²⁴

Safevî şahlarının bazıları kendi taraftarları olan Şîi sûfilerin yanısıra Sünnî sûfi gruplara da hakaret ettiler. J. Rypka, "*History of Iranian Literature*" adlı eserinde bu konuyu şu şekilde ifade etmektedir: "*Dinî tarikatlar Safevî politikasının baskısı altında yavaş yavaş söniüp giderken müctehidlerin büyük bir nefretle zanlı ve şüpheli ilan ettiği sûfilere has kavrayış ve akıl yürütme tarzı da ortadan kalktı. Mesela bir kişinin kendi evinde Mevlânâ'nın Mesnevîsini bulundurması sürekli tehlike altında olmayı göze alması mânâsına geliyordu. Ayrıca I. Tabmasb (930-84/1524-70) Mevlevîleri İran'dan sürmüştü. Sûfiler, Safevî hanedanının son gerçek Şah'ı tarafından daha da korkunç bir şekilde zulme uğradılar*".²⁵

Şah Süleyman'ın saltanatının son zamanlarında (1077-1105/1665-1694) İran'ı ziyaret etmiş olan Sanson'dan alıntı yapan Minorsky, bir zamanlar saygı gören sûfilerin sarayda artık itibarlarını kaybettiklerini, gözcülük, kapıcılık, seyislik ya da çiftlik kâhyalığı gibi görevlere tayin edildiklerini ifade ediyor.²⁶

Sûfilerin Safevî sarayındaki saygınlıklarının ve nüfuzlarının azalması sonucunda Şîi mollalar, Safevî şahının sarayındaki etkilerini yavaş yavaş arttırırken bunun sonucu olarak sûfiler de, Safevî hanedanının düşmanı olarak görülmeye başlandı.²⁷

Sonuç olarak, daha sonraki Safevî şahlarının politikaları ve özellikle de çok önyargılı bir Şîi olan Şah Sultan Hüseyin'nin politikası (1105-35/1644-1722) onun sûfilere karşı duyduğu kişisel nefretinden kaynaklanıyordu.

"*Tarih-i Tabmasiyé*" adlı tarih kitabının yazarı (131a sayfasında) şunları ifade etmektedir: "*Şah Sultan Hüseyin, Safevî Devleti'nin kuruluşunda bir şiar olarak var olan sûfilîği lağv etti. Aynı zamanda sarayın yanında inşa edilmiş "Tevhidhane"de her Cuma gecesi şah ve yüksek rütbeli bürokratların sûfi liderler ile birlikte iştirak etmeye alışık oldukları zikir ve sohbet halkası kurularak yapılan dinî törenlerin ya da toplantılarının icra edilmesini de yasakladı*".²⁸

²⁴ Felsefi, *TAAA*, I, s. 186.

²⁵ J. Rypka, *History of Iranian Literature*, Dordrecht 1968, s. 292.

²⁶ *Tezkiretü'l-müluk*, Çeviren ve şerh eden: V. Minorsky, E.J.W. Gibb Bildiri Serisi, Yeni Seri, XVI, Londra 1943, s. 13-14.

²⁷ J. S. Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*, s. 99.

²⁸ Klaus Michael Röhrborn, *Provinzen und Zentralgewalt Persiens im 16. und 17. Jahrhundert* Libertragen ins Persische von K. Jahan-dari, Tahrân 1971, s. 58.

Bütün sûfî liderler İsfahan'dan sürüldüler ve büyük Şîî müctehid Molla Muhammed Bakır meclisinin dinî nüfuzu ve etkisi ülkenin her tarafına yayılarak genişledi.

Rıza-kuli Han Hidayet, “*Ravzatü's-Safa-yı Nasrî*” adlı kitabında sûfî olmakla suçlanan Şîî bir dinî liderin bile İsfahan'dan sürüldüğünden bahsetmektedir.²⁹

Şaşırtıcı olan sûfilîği kuran, destekleyen, onun yükselmesi ve yayılması için çaba gösteren ve onu geliştiren Safevî zümresinin, sonunda sûfilîğin gerilemesine ve lağv edilmesine karar vermiş olmasıdır.

Anlaşıyor ki, tasavvuf, başlangıçta taraftarlarını tanrıya ibadet etmeye, özü sözü bir olmaya, günahattan uzak durmaya yöneltirken lükse, haksızlığa, mantık dışı kurallara ve düzenlemelere karşı mücadele etmeye çağıran bir tür manevî ve batınî hareketti.

Fakat buna rağmen sûfî liderler ve tasavvufa gönülden bağlı müritler, sûfilîğin doğasını batınî bir düşünce okulu olmaktan çıkarıp kendi düşüşünü de hazırlayan resmî, siyasî ve idarî bir organizasyona dönüştürdüler.

Sonuç olarak, tasavvuf ve batınîliğin Safevî döneminde Şîîlik ile ilişki içinde olduğu kayda değer bir gerçektir. Bu, sûfilîğin gözle görülen zahirî durum ve özelliklerinin kademeli olarak yok olmasına yol açarken onun manevî ve batınî özelliklerinin yayılması sonucunu da doğurmuş, fakat bu mübâdele hâlî bu iki yol arasındaki ilişkinin sürmesine ve değişmeden kalmasına da imkân vermiştir.

²⁹ Rıza-kuli Han Hidayet, *Ravzatü's-Safa-yı Nasrî*, 10 cilt, Kum 1960, VIII, s. 586.